

اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

۱۵۱/۲۰

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تهیه مدرک

مجلس آموزش عالی ایران

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان

وجوه سیاسی فلسفه

شیخ شهاب‌الدین سهروردی (۵۸۷-۵۴۹)

استاد راهنما

دکتر علیرضا صدرا

استاد مشاور

حجة الاسلام والمسلمین دکتر داود فیروزی

نگارنده

رجبعلی اسفندیار

۴۸۰۲۴

زمستان ۱۳۸۰

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

تاریخ: ۱۳۸۱/۲/۲۷
شماره: ۸۱۲۱۴/۲۲۲/۲۷
پیوست:

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه
خلیم / آقای رحیم علی اسفندیار دانشجوی رشته علم سببی گرایش اندیشه سیاسی در مقطع کارشناسی ارشد
تحت عنوان وجهه سببی فلسفه شیخ شهاب الدین سهروردی
در تاریخ ۱۳۸۱/۲/۲۷ با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظر
هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد:

قبول با امتیاز عالی
نمره ۱۹
 دفاع مجدد
 غیر قابل قبول

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱) استاد راهنما	آقای دکتر علی رضا صدر	استاد	
۲) استاد مشاور (۱)	حجة الاسلام و المسلمین دکتر داور فرجی	استاد	
۳) استاد مشاور (۲)			
۴) استاد ناظر	حجة الاسلام و المسلمین دکتر محمد زین		
۵) نماینده شورای پژوهشی			

نام و امضای
مدیر برنامه کربزی و خدمات آموزشی
التهری

نام و امضای
مسئول امور پایان نامه ها
انیزی

توضیح: باتوجه به آیین نامه پایان نامه های مؤسسه امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص می گردد.

الف) کارشناسی	ب) کارشناسی ارشد
۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی	۱- نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی
۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب
۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب	۳- نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب
۴- نمره ۱۰ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول	۴- نمره ۱۲ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول
۵- نمره کمتر از ۱۰ غیر قابل قبول	۵- نمره کمتر از ۱۲ غیر قابل قبول

* محاسبه میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می گیرد.

تقدیم به:

پدر و مادرم؛

همسر و فرزندانم (زهرة و سعیده) که مرا در نیل به اهدافم
یاری داده و همواره مشوق و مددکار من در مطالعاتم
بوده‌اند.

به امید آنکه بتوانیم در سایه رهبری حکیم متأله، زمینه
ظهور منجی عالم بشریت را فراهم آوریم.

تقدیر و تشکر:

در تدوین رساله از راهنمایی و مشاوره و افاضات جمعی از سروران و استادان بزرگوار بهره‌مند بوده‌ام. در اینجا لازم است ضمن پذیرش تمامی کاستی‌های تحقیق از آنان تشکر و قدردانی نمایم. از راهنمایی استادانه و زحمات دلسوزانه جناب آقای دکتر علیرضا صدرا و دیدگاههای محققانه و ارشادات مفید جناب آقای دکتر فیرحی و راهنمایی محققان پژوهشکده اندیشه سیاسی اسلام از جمله مسئول محترم پژوهشکده جناب حضرت حجة الاسلام والمسلمین محسن مهاجرنیا، مسئول گروه فلسفه سیاسی آقای محمد پزشکی، مسئول محترم کتابخانه آقای پرویز کاظمی و جناب آقای مجید اکبریان گرمجی که زحمت تایپ و صفحه‌آرایی آن را عهده‌دار بودند تشکر می‌کنم.

چکیده

حکومت «حکیم متاله» جوهره اصلی فلسفه سیاسی سهروردی را تشکیل می‌دهد. حکمت اشراق که بر دوپایه ذوق و استدلال یعنی تجربه عرفانی و تفکر منطقی استوار است و برهان صحیح و کشف صریح را ملاک شناخت حقایق قرار می‌دهد نقطه مرکزی تبیین فلسفه سیاسی سهروردی است.

سهروردی کلید فهم این حکمت را همانا خودشناسی و معرفت نفس می‌داند و معرفت نفس را نیز به معرفت حق تعالی و جهان هستی مبتنی می‌دارد. براین اساس، نظام هستی‌شناسی خود را مبتنی بر شناخت «نورها» می‌سازد و با پذیرش چهار عالم جبروت، ملکوت، ملک و مثال به تشریح ارتباط این عوالم می‌پردازد و از این رهگذر در تبیین سلسله مراتب عرضی نظام هستی، جهان هستی را به دو بخش جهان نور و ظلمت تقسیم می‌کند و در مسیر حرکت انسان از مبدأ به معاد، دستگاه فلسفه سیاسی خود را ترسیم می‌نماید.

سهروردی در دستگاه فلسفی خود برای انسان جایگاه خاص قایل است و وی را دارای کاملترین، مزاجها و صاحب طلسم نوع ناطق می‌داند، او کمال و سعادت انسان را تسلط آدمی بر خشم و شهوت و اندیشه‌اش می‌داند و اعتدال و میانه‌روی را راه نجات بشر قلمداد می‌کند. سهروردی با اشاره به تعنقات روحی و جسمی آدمی، رهایی انسان از تعلقات دنیوی را زمینه‌ساز توجه انسان به عالم مافوق قمر و رسیدن به انوار الهی می‌داند و غایت انسان را در این سیر، دستیابی به سعادت و امنیت و آسایش ذکر می‌کند.

شیخ اشراق امور دنیوی را به دو بخش امور متعلق به اعمال انسان و اموری که مربوط به آنها می‌باشد تقسیم می‌کند و از این رهگذر وارد عرصه سیاسی می‌شود و در تقسیم‌بندی حکمت در بخش حکمت عملی، تدبیر مدن را برای رسیدن به زندگی دنیوی انسان ضروری می‌داند و با جرئتی وصف ناشدنی به بیان دیدگاه‌های خود در باب رهبری داناترین فرد در جامعه می‌پردازد. ماهیت سیاسی که که سهروردی از آن سخن می‌گوید بر پایه مبانی نظری وی، حکایت از نگاه آن جهانی سهروردی به دنیا دارد. بدین ترتیب وی با اعتقاد به ضرورت زندگی جمعی انسان ضمن اثبات نبوت به حکومت حاکم تاله به عنوان الگوی حکومت مطلوب خود نظر دارد و از این منظر مفاهیم حاکمیت، قدرت و سیاست را معنا می‌کند.

فهرست مطالب

۱	مقدمه (طرح تحقیق).....
۲	طرح موضوع.....
۳	پیشینه تحقیق.....
۵	پیش فرضهای پژوهش.....
۵	سؤالات تحقیق.....
۵	مفاهیم تحقیق.....
۶	متغیرهای تحقیق.....
۶	روش پژوهش.....
۶	فرضیه تحقیق.....
۶	منابع تحقیق.....
۷	سازماندهی پژوهش.....
۹	فصل اول: زندگی و زمانه شیخ اشراق.....
۱۰	الف) زندگی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی.....
۱۳	ب) اوضاع سیاسی و فرهنگی.....
۱۵	ج) پدید گذاری حکمت اشراق در عصر بی مهری به فلسفه مشاء.....
۱۸	فصل دوم: ماهیت حکمت ذوق و مبانی سیاسی آن.....
۱۹	ماهیت حکمت ذوقی.....
۲۲	مبانی نظری حکمت ذوقی.....
۲۲	الف) معرفت شناسی.....

۲۹	ب) هستی‌شناسی
۳۰	تقسیمات عالم
۳۴	سلسله مراتب هستی
۳۹	عقل و نفس
۴۱	نگاهی به جهان‌شناسی سهروردی در داستان غربت غربی
۴۵	ج) انسان‌شناسی
۵۱	د) غایت‌شناسی
۵۵	خیر و شر
۵۷	کمال انسان
۵۹	فصل سوم: سیاست در فلسفه اشراق سهروردی
۶۰	الف) جایگاه سیاست
۶۷	ب) ماهیت سیاست
۸۲	ج) پدیده‌های سیاسی
۸۵	فصل چهارم: حکومت مطلوب شیخ اشراق
۸۶	الف) مفهوم دولت و نظام سیاسی
۸۹	ب) ضرورت دولت و حکومت
۹۴	ج) حاکم مطلوب (حکیم متأله) در اندیشه سهروردی
۱۰۱	خاتمه
۱۰۵	منابع و مأخذ

مقدمه (طرح تحقیق)

طرح موضوع

بی شک شکفتن غنچه‌های نو علم و معرفت و رشد بالندگی هر شاخه‌ای از علم ریشه در ژرفای تأمل و تفکر خردورزان و دانشوران در طول تاریخ دارد و در پرتو نگاه تاریخی به هر شاخه و رشته علمی زوایای نهان آن علم و نقاط تاریک آن آشکار می‌گردد و سیر تحول و تطور آن نمایان می‌شود و از این رهگذر بسی نکته‌ها و دقیقه‌ها معلوم و زمینه ارتقای آن رشته و نوآوری در فضای آن برای بشر فراهم می‌شود. فرهنگ و تمدن اسلامی نیز از آغاز تاکنون استمراری بنیادی و پرتوان داشته و در واقع مانند حلقه‌های به هم پیوسته یک زنجیر، یک حلقه یا چند حلقه این زنجیر توسط دانشمندان و هنرمندان و حکیمان و عارفان و ... فراخور زمان، امکان، ذوق و سلیقه آنان ساخته و پرداخته شده است.

شیخ شهاب‌الدین سهروردی از جمله دانشمندان بزرگ قرن ششم هجری است که اهتمام به اندیشه سیاسی وی در واقع تلاشی است در جهت کشف زوایای پیدای پنهان اندیشه حکیمی که پایه‌گذار مکتبی خاص در حکمت اسلامی بوده است. بازخوانی اندیشه سهروردی و تبیین وجوه سیاسی اندیشه وی در حقیقت کشف یک عنصر فعال و کارآمد ایرانی در حوزه فکر و فلسفه سیاسی در جهان اسلام است. ما در این مختصر مجال پردازش کامل فلسفه سیاسی سهروردی را نداشته و بر آن هستیم تا در گام نخست با توجه به متن، با حفظ شالوده‌ها و بدون ساختار شکنی در فلسفه سهروردی، با روشی عمدتاً توصیفی وجوه سیاسی اندیشه این حکیم اشراقی را بازخوانی کنیم.

بنابراین در این پژوهش ما در پی کشف مسایل غامض و پیچیده فلسفه حکیم سهروردی نیستیم و مقصود ما این نیست که در فرصت بدست آمده به تحقیق و کنکاش در رفع شبهات وارده و یا تصحیح نصوص ایشان پردازیم. قالب اصلی تحقیق حاضر پرداختن به اندیشه سیاسی حکیم سهروردی است که بر دو پایه ذوق و استدلال یعنی تجربه عرفانی و تفکر منطقی استوار است و برهان صحیح و کشف صریح را ملاک شناخت حقایق می‌داند و کلید فهم این حکمت، همانا خودشناسی و معرفت نفس است.

از جمله اصولی که در این فرایند مطرح است حاکمیت مطلق الهی در همه عرصه‌های هستی و اعتقاد به قانونمندی و ستهای حاکم بر هستی و غایتمندی همه پدیده‌ها و جریان فیض و لطف الهی در این عرصه‌هاست. نظام سیاسی مبتنی بر حکمت ذوقی، جهان هستی را در قالب جهان مافوق قمر و مادون قمر به جهان نور و ظلمت تقسیم می‌کند، و در مسیر حرکت انسان در جامعه بحث سیاست، قدرت و نبوت و رهبری را در نظر دارد سهروردی راه دل و حکمت ذوقی را پایه و اساس اندیشه خود قرار می‌دهد و در این مسیر از عقل، دین و عرف نیز بهره می‌جوید.

پیشینه تحقیق

درباره وجوه سیاسی فلسفه شیخ اشراق، مقاله «خاستگاه و طبیعت اقتدار در اندیشه سهروردی»^(۱) اثر دکتر ضیائی از جمله تألیفاتی است که بطور مستقیم به اندیشه سیاسی سهروردی پرداخته است، اکثر تألیفات موجود در زمینه سهروردی به بررسی ابعاد مختلف فلسفه در اندیشه ایشان پرداخته‌اند. تفاوت پژوهش حاضر با مقاله دکتر ضیائی در این است که دکتر ضیائی از منظر قدرت به بحث‌های سهروردی نگریسته و بر آن اساس اوضاع زمانه

۱. حسین ضیائی، «خاستگاه و طبیعت اقتدار در اندیشه سیاسی سهروردی»، ترجمه مهرداد وحدتی، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۱۰، ۱۳۷۴.

سهروردی را در شکل‌گیری اندیشه سیاسی وی مؤثر دانسته است.^(۱) حال آنکه در این پژوهش ما با نگاهی عامتر در پی وجوه مختلف سیاسی در اندیشه سهروردی هستیم و مبانی نظری اندیشه وی را در شکل‌گیری اندیشه سیاسی او مؤثر می‌دانیم. گرچه از تأثیرات زمانه و تحولات اجتماعی عصر سهروردی نیز غافل نبوده‌ایم.

اثر دیگری که در زمینه سیاست در اندیشه سهروردی نگاشته شده است «اندیشه سیاسی شیخ اشراق»^(۲) نام دارد که نگارنده همین اثر در آنجا به اختصار به بررسی جایگاه و اهمیت سیاست و در نهایت حکومت مطلوب در اندیشه سیاسی سهروردی پرداخته است. تفاوت عمده پژوهش حاضر با مقاله یادشده که به سفارش پژوهشکده اندیشه سیاسی اسلام وابسته به مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی دفتر تبلیغات نگارش شده است، در این است که پژوهش حاضر به گونه‌ای عام‌تر و درحدی گسترده به بررسی وجوه فلسفه سیاسی در اندیشه سهروردی پرداخته است.

زمانی غیر زمانها (امام، شیعه و ایران)^(۳) اثر لیلی عشقی که دکتر احمد نقیب‌زاده آن را ترجمه کرده است نیز در یک بررسی کلی به بررسی تأثیر اندیشه شیعی و عرفانی در ایران پرداخته و به نقش سهروردی در این مجموعه اشاره می‌کند. همچنین دکتر دینانی در آثار متعددی که در زمینه سهروردی تألیف نموده‌اند و دکتر پرویز عباسی داکانی در «شرح قصه غربت غربی» اشاراتی به وجوه سیاسی فلسفه شیخ اشراق داشته‌اند.

۱. نگارنده در این مقاله، مسأله اقتدار و سلطه مشروع (ملهم از خداوند) را موضوع فلسفه سیاسی سهروردی دانسته و ضمن بازخوانی فلسفه اشراقی سهروردی، تمایل شیخ اشراق به فلسفه افلاطونی را مورد تأکید قرار داده است. دکتر ضیائی با نگاهی اجمالی به آثار سهروردی، با استناد به مقدمه کتاب «حکمة الاشراق» به تشریح نظریه سیاسی سهروردی پرداخته، و در پایان این مقاله با نگاهی تاریخی، اعدام سهروردی را نتیجه قهری نظریه سیاسی وی دانسته است.

۲. این اثر بصورت مقاله‌ای در دانشنامه اندیشه سیاسی اسلام بوسیله پژوهشکده اندیشه سیاسی اسلام چاپ خواهد شد.

۳. لیلی عشقی، زمانی غیر زمانها (امام، شیعه و ایران)، ترجمه دکتر احمد نقیب‌زاده، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۷۹.

پیش‌فرضهای پژوهش

- ۱- سهروردی مؤسس و شاخص فلسفه اشراق در ایران و جهان اسلام است.
- ۲- فلسفه اشراقی سهروردی دارای وجوه سیاسی است.
- ۳- بین عرفان و سیاست سازگاری وجود دارد.

سؤالات تحقیق

اصلی‌ترین سؤال این تحقیق عبارت از این است که: «اساس فلسفه سیاسی شیخ شهاب‌الدین سهروردی چیست؟» به عبارت دیگر سؤال از این است که بین حکمت ذوقی سهروردی و نظریه سیاسی وی چه رابطه‌ای وجود دارد؟ در اطراف این سؤال پرسشهای فرعی زیادی مطرح است که مهمترین آن عبارتند از:

- ۱- ماهیت حکمت ذوقی و مبانی اساسی آن چیست؟
- ۲- جایگاه و ماهیت سیاست در فلسفه سیاسی سهروردی چگونه است؟
- ۳- حاکم مطلوب سهروردی چه نوع حاکمی است؟

مفاهیم تحقیق

مفاهیم اساسی این تحقیق عبارتند از:

- ۱- حکمت ذوقی (اشراق): حکمتی است که براساس یافت و کشف و شهود استوار

است.

- ۲- تاله (حکیم متاله): متاله کسی است که در او نیروی الهی باشد که بدان وسیله اشیاء را

بالذات بدست آورد.

- ۳- اندیشه سیاسی: تأمل درباره زندگی جمعی، تدبیر و سامان آن است.

- ۴- فلسفه سیاسی: کوششی آگاهانه منسجم و خستگی‌ناپذیر برای نشان دادن یقین

بجای پندار نسبت به حقایق و ماهیات پدیده‌های سیاسی است.

متغیرهای تحقیق

«حکمت ذوقی» متغیر مستقل این تحقیق است که «نظریه سیاسی سهروردی» به عنوان متغیر وابسته به آن متکی است.

روش پژوهش

روش پژوهش در این تحقیق توصیفی و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها، کتابخانه‌ای و قلمرو این تحقیق، قرن ششم هجری از سال ۵۴۹ تا ۵۸۷ هجری قمری همزمان با دوران حکومت سلجوقی است، عصری که به نبرد سخت برضد فلاسفه شهرت یافته و افرادی چون غزالی و فخر رازی به نقد فلاسفه و تشکیک در فلسفه پرداختند. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها در این پژوهش توصیفی و استنادی است.

فرضیه تحقیق

در پاسخ به سؤال اصلی، پژوهش حاضر بر محور این فرضیه استوار است که «نظریه سیاسی سهروردی بر پایه حکمت ذوقی استوار می‌باشد».

توضیح اینکه جوهره اصلی فرضیه، ابتدای نظریه سیاسی سهروردی براساس حکمت ذوقی است که از درون این فرضیه حکومت متأله زاده خواهد شد که در این تحقیق نیز کوشیده‌ایم تا با تبیین مبانی نظری شیخ اشراق و توضیح حکمت ذوقی ایشان وجوه مختلف فلسفه سیاسی وی را به نمایش بگذاریم.

منابع تحقیق

بطور کلی آثاری که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند به دو دسته آثار اولیه و ثانویه تقسیم می‌شود. آثار اولیه شامل مجموعه آثار منتشر شده از حکیم سهروردی است که در چهار جلد موجود است. در مجموعه این آثار مقدمه شیخ اشراق بر کتاب حکمة الاشراق از